

5.6 Literární a hudební muzea a památníky

Pavel ŠOPÁK

Krásná literatura[1] a hudba[2] tvoří vyhraněné umělecké oblasti, které jsou tématem muzealizačních procesů – prostředků a forem muzealizace a odtud řízené koncentrace muzeálií a jejich všestranného využití. Muzeáliemi jsou umělecká díla sama, tj. artefakty (unikáty i multiplikáty) spjaté s původci (spisovateli, básníky, publicisty a novináři, hudebními skladateli, interprety, herci apod.), tak dokumenty procesu „realizace“ uměleckého díla, tj. všeho toho, co se nacházelo a nachází mezi dílem, autorem a publikem (posluchačem, divákem, čtenářem), např. pozvánky, plakáty a letáky zvoucí na umělecké produkce, dobové kritické ohlasy, umělecké ceny, ikonografie působišť hudebníků a literátů,[3] obrazová, zvuková (případně filmová) a písemná dokumentace uměleckých produkcí (vernisaží, premiér, hudebních matiné, literárních večerů apod.), a dále autonomní díla, jež byla inspirována jinou uměleckou tvorbou (například literární janáčkiana nebo hudební bezručiana, kresby a grafiky na hudební nebo literární motivy, ilustrační tvorba,[4] scénografické návrhy k divadelním produkcím, volná umělecká díla inspirovaná uměleckou osobností, např. máchovská ikonografie apod.) Základní rozdíl mezi dílem výtvarným na straně jedné a literárním, dramatickým a hudebním dílem na straně druhé spočívá v „realizaci“ druhého typu děl; prezentace těchto děl se tedy nemůže dít bezprostředně, jak je tomu u hmotných památek jejich adjustací do rámu a zavěšením na stěnu, umístěním na sokl apod., ale vyžaduje zapojení techniky, která tuto interpretaci simuluje (zvukové přehrávání literárních a hudebních ukázek, projekce z divadelních předstáví nebo koncertů).[5]

Dokumentace literárního a hudebního života je fenomén, s nímž se setkáváme ve všech vyspělých kulturách. Každá z evropských i mimoevropských metropolí má své literární nebo hudební muzeum.^[6] Mimo to existují četné *památníky* – expozice přidružené k větším muzeím nebo zřizované soukromými subjekty, orientované na prezentaci autentického prostředí života umělce a/nebo připomínající vznik konkrétního významného díla.^[7] Muzeum a památník proto představuje principiálně dva organizačně a prezentačně odlišné muzejní subjekty: památník konzervuje prostředí a má v divákovi evokovat určitou dobovou atmosféru – místo tvorby, místo setkávání osobností, místo lidských osudů – naproti tomu *muzeum* (jehož je památník součástí), zůstává institucí sbírkotvornou, dokumentační a badatelskou a využívá moderní metody instalace, princip proměnlivých expozic a krátkodobých tematicky laděných výstav apod. Rozdíl lze vyhrotit tak, že památník je bez autentického prostředí nemyslitelný, naopak muzeum není na konkrétní objekt vázané.

Nejvýznamnější hudební muzea v České republice jsou v Praze a Brně. Zejména hudební oddělení Moravského zemského muzea je zde nutno připomenout pro jeho zakladatelský význam: muzikolog profesor Vladimír Helfert (1886–1945) již od roku 1919 systematicky budoval tzv. *Hudební archiv Zemského musea*. Sbírkou obsahovaly jak originály dokumentů, tak fotokopie bohemik ze zahraničí a evidenční soupisy materiálů, chovaných v církevním majetku nebo v soukromí. Helfertův příklad je výjimečný především koncepčností hudebně muzejní práce, promítající se do metodických textů.^[8] Tato aktivita našla pokračování v odborné a organizační činnosti profesora Jana Racka (1905–1979).^[9] Hudební archiv Národního muzea v Praze, který nabyl mimořádného významu až po roce 1945, má sice hlubší tradici, sahající až k roku 1850, kdy muzejní knihovna získala pozůstalost skladatele V. J. Tomáška a následně vznikl Hudební sbor (1872), vedený F. L. Riegrem, O. Hostinským a L. Procházkou, vyzývající k ochraně a shromažďování starých hudebnin a hudebních památek, avšak takto povstaly *hudební*

archiv získal profesionální vedení teprve roku 1913, kdy se jeho správcem stal hudební skladatel Emil Axman (1887–1949). Z těchto počátků vyrostla centrální muzejní instituce – *Muzeum české hudby* (tento název od 2001; součást Národního muzea) [\[10\]](#) – s působivou stálou expozicí. Hudební tematika v českém muzejnictví pak získala nepoměrně větší význam až po roce 1945, kdy vznikají regionální sbírky, mapující nejen četná bílá místa v regionálních hudebních dějinách, ale jež souvisejí se vzrůstajícím (i mezinárodním) zájmem o českou hudbu a její tradice. Metodika prezentace hudebních děl – památek, artefaktů, nástrojů, dokumentů, zvukových nahrávek – se systematicky začala rozvíjet až v šedesátých letech 20. století. [\[11\]](#)

Z nabídky hudebních muzeí a zejména památníků v České republice nutno připomenout alespoň ty, které se vztahují k nejvýznamnějším čtyřem hudebním osobnostem – Bedřichu Smetanovi, Antonínu Dvořákovi, Leoši Janáčkovi a Bohuslavu Martinů. Na nich lze dobře ukázat specifické prezentační formy, odlišnost mezi dokumentací a prezentací autentického prostředí i to, jak hudební památník či muzeum na straně jedné patří k profilu kulturní metropole a současně jak je pevně svázáno s konkrétním, nezřídka odlehlým místem, jež si tak zachovalo podobu z doby skladatelova života. Tyto odlišnosti jsou nápadné u muzejní prezentace života a díla Bedřicha Smetany. Vedle *Muzea Bedřicha Smetany*, [\[12\]](#) založeného roku 1928 a od roku 1937 umístěného v Praze v objektu Staroměstské vodárny, který jinak se slavným skladatelem nemá nic společného, [\[13\]](#) láká k návštěvě Jabkenická myslivna – památník spravovaný pražským Národním muzeem. Jabkenice leží přibližně 13 kilometrů vzdušnou čarou od Mladé Boleslavi; památník je situován v objektu bývalého lesního úřadu Thurn-Taxisů, nacházejícím se na okraji obce, kousek od rozlehlé obory s alejemi a rybníky, která si dodnes uchovala půvaby přírodního prostředí i atmosféru, připomínající Smetanovy pobyty v této venkovské idyle. Jinak je koncipována expozice Bedřicha Smetany v zámeckém pivovaru v Litomyšli, [\[14\]](#) která

připomíná skladatelovo dětství a mládí. Analogická je několikrát muzejní prezentace osobnosti a díla Antonína Dvořáka: jeho pražské muzeum sídlí ve vile Amerika již od roku 1932, mimo to v jeho rodišti (Nelahozeves; součást Muzea české hudby) a ve venkovském působišti (Vysoká u Příbrami) existují památníky, lákající návštěvníky autentickým prostředím a podmanivým okolím, jež evokuje umělcovy slavné kompozice.

Třicátá léta 20. století jsou obdobím intenzivního budování nejstarších specializovaných hudebních muzeí v českých zemích, což platí nejen pro Smetanu a Dvořáka, ale pro Leoše Janáčka, a to v místech, přímo spjatých s jeho působením: Janáčkůva expozice v Brně je dodnes umístěna v zahradním domku u budovy varhanické školy, kde Janáček působil (1910–1928);[\[15\]](#) vilka Leoše Janáčka v Hukvaldech, prvně zpřístupněná veřejnosti již v roce 1933, obsahuje autentické interiéry bytu i prostor určený k poslechu hudebních děl.[\[16\]](#) Kombinaci muzea a památníku nacházíme také v Poličce – rodišti další z velkých postav české hudby, hudebního skladatele Bohuslava Martinů. Rodná světnice ve věži farního kostela svatého Jakuba je atraktivní už svou neobvyklou polohou a autentickou podobou skromného příbytku obuvníka a pověžného; ta ovšem jen doplňuje hlavní expozici, umístěnou v místním muzeu, které spravuje část umělcovy pozůstalosti.

Z památníků osobností hudby nutno připomenout ještě Památník Vítězslava Nováka, založený v roce 1955 v domě čp. 364 ve východočeské Skutči, který k tomuto účelu věnovala státu vdova po hudebním skladateli Marie Nováková. Od roku 1973 je památník součástí skutečnského Městského muzea. Také jiné památníky tohoto typu jsou spíše ve venkovském prostředí, v prostředí, kde hudební osobnosti odvozovaly svůj původ, nebo které coby vítané refugium užívaly k relaxaci či tvorbě.[\[17\]](#) Vzácnou výjimkou je *Modrý pokoj* – památník Jaroslava Ježka, upravený v bytě soukromého domu v centru Prahy (Kaprova 10). Interiér pokoje je svého druhu expozicí meziválečné bytové kultury (zde je zařízení, jež navrhl architekt František

Zelenka, jinak té autor scénických návrhů pro Osvobozené divadlo).

Od druhé poloviny padesátých let 20. století sledujeme tendenci připomínat nejen významné osobnosti české hudby, ale i představitele hudby evropské či světové, kteří měli k českým zemím určitý vztah. Uvedení *Dona Giovanniho* – opery Wolfganga Amadea Mozarta – i skladatelův pobyt v Praze podnítil zpřístupnit pro veřejnost pražskou, tehdy příměstskou usedlost Bertamku, v níž Mozart krátce pobýval a tvořil.[\[18\]](#) Na sklonku šedesátých let 20. století vznikla pamětní síň Ludwiga van Beethovena na zámku v Hradci nad Moravicí, známém dvěma skladatelovým pobyty.[\[19\]](#) V tomto směru nebyly možnosti ani zdaleka vyčerpány, což svědčí ani ne tak o problémech s financováním podobných expozic (jejich atraktivita pro turisty je nesporná), jako spíš o obtížích překonávat kánon národní kultury jako určující pro budování expozic osobností světa umění směrem k prezentaci kultury v českých zemích coby součásti (středo)evropského kulturního prostoru.[\[20\]](#)

Ještě silněji je národní aspekt patrný u muzeí a památníků, zaměřených na literaturu, literární život a na prezentaci tvůrčích osobností literatury – spisovatelů, básníků, dramatiků, publicistů, vydavatelů. Literární památky představují mimořádně cenný okruh muzejních artefaktů, prezentačně vděčný i proto, že krásná i nauková literatura se v průběhu 19. století stala synonymem národní kultury a její vyspělost byla a je tradině považována za měřítko kulturní úrovně celého národa. Nejvýznamnějšími literárními muzei v českých zemích jsou Národní muzeum v Praze, Památník národního písemnictví v Praze, literární oddělení Moravského zemského muzea se sídlem v Rajhradě a Památník Petra Bezruče, jenž je literárněvědným pracovištěm Slezského zemského muzea v Opavě. K nim se druží jednak historické knihovny, představující organizačně,[\[21\]](#) metodicky i materiálově samostatnou skupinu historických mobilií muzejní povahy, jednak některé expozice regionálních muzeí.

Ústředním pracovištěm je Památník národního písemnictví, který vznikl v roce 1952 v areálu premonstrátského kláštera v Praze na Strahově, aby integroval dva principálně odlišné celky: 1/ historické klášterní knihovny s mimořádně cennými soubory starých tisků a rukopisů (nejcennější z nich – Strahovská knihovna – pak byla prezentována jako expoziční součást Památníku); 2/ pozůstalosti literárních osobností, zahrnujících rukopisy, tisky, obrazový materiál, trojrozměrné předměty, knihy (ve smyslu muzea české literatury; takto od roku 1953). V roce čtyřicátého výročí existence památníku vydalo ministerstvo kultury ČR jako zřizovatel této instituce jeho nový statut: úkolem Památníku coby specializovaného muzea s celostátní působností je shromažďovat, zpracovávat, uchovávat a prezentovat archivní, knižní a výtvarné prameny k dějinám literatury a knižní kultury od konce 18. století do současnosti.[\[22\]](#) Oproti Památníku, který překonává chronické obtíže se zázemím, skýtá Národní muzeum příklady komplexní prezentace české literatury formou námětových expozic. Muzejní knihovna spravuje tři mimořádně atraktivní expozice: 1/ Památník Jiřího Melantricha z Aventina, což je expozice Národního muzea v budově bývalé školy Rožďalovicích; 2/ expozice Karla Krause, Rainera Marii Rilka a Sidonie Nádherné v zámku Vrchotovy Janovice;[\[23\]](#) 3/ Muzeum knihy a knihtisku v zámku (prelatuře) ve Žďáru nad Sázavou.[\[24\]](#)

Specifická orientace muzejních institucí na významné tvůrčí osobnosti sahá do konce 19. století. Příkladem budiž Komenského muzeum v Přerově, založené roku 1888 a zaměřené na dokumentaci památek na tuto mimořádnou osobnost, spjatou s tímto moravským městem, známým bratrskou školou. Dalším významným muzeem mimo hlavní kulturní centra, představuje Muzeum Boženy Němcové v České Skalici, jehož součástí je knihovna a literární archiv, obsahující pozůstalost Boženy Němcové. Tu získal místní odbor Klubu českých turistů, jenž městské vlastivědné muzeum původně spravoval, v roce 1919 od její dcery Dory. Z dalších nákupů a darů povstalo literární muzeum (resp. expozice regionálního muzea), otevřené v roce

1931. Struktura sbírek odpovídá povaze muzea i památníku: nalezneme zde autografy, korespondenci, ale i osobní věc (nábytek, pamětní předměty), umožňující rekonstruovat prostředí spisovatelčina bytu. Analogickou institucí, byť tentokrát fungující samostatně v autentických prostorách, je Muzeum Otokara Březiny v Jaroměřicích nad Rokytnou, spravované občasným sdružením Společnost Otokara Březiny. Památník ukazuje podobu Březinova bytu, v němž básník bydlel od roku 1913 až do své smrti v roce 1929. Krátce po básníkově smrti se ustavil Výbor pro uctění památky Otokara Březiny, který koupil i darem získal předměty, nábytek, umělecká díla, knihy, písemnosti atd. Otevření muzea připadlo na rok 1932. Hlubší tradici má i dokumentace osobností Karla Havlíčka a Jaroslava Haška v dnešním Muzeu Vysočiny v Havlíčkově Brodě. Zejména východní Čechy jsou regionem, kde památníky a pamětní síně spjaté s literáty vznikaly – ale i zanikaly vinou nedostatku peněz a po roce 1989 i z důvodu restitucí. Praxe padesátých let 20. století i ve venkovských obcích takové expozice budovat (začasto ovšem bez autentických hmotných dokladů) se v letech šedesátých stala předmětem kritiky, avšak i tyto jakkoliv kritizované pokusy tvoří důležitou součást dějin muzejní praxe své doby.[\[25\]](#)

Specifickou formu muzejní prezentace představuje Památník Petra Bezruče v Opavě. Má dvojdomou podobu – literárního muzea (archivu, knihovny) a současně v expoziční části charakter památníku, byť silně stylizovaného. Nenabízí totiž autentické prostředí básníkovra rodného domu (tento deficit kompenzuje srub Petra Bezruče na Ostravici, jenž tvoří součást památníku), nýbrž efektní modernistické aranžmá, doplněné jak osobními předměty Vladimíra Vaška, tak *Slezskými písněmi* v různých vydáních a uměleckými díly. V době svého otevření (1967) byl v intencích soudobé presentační praxe považován za *experimentální* muzejní expozici.[\[26\]](#)

Cenné sbírky, organizačně ovšem nesamostatné a někdy i rozdělené do fondů a oddělení literárně uměleckých,

historických a etnograficko-folkloristických, vytvořila i četná muzea regionální, např. v Hradci Králové, Plzni, Pardubicích, Chrudimi, Mladé Boleslavi, Kutné Hoře, Poličce, Čáslavi, Žluticích, Olomouci nebo Frýdku-Místku, z expozic památníkového typu vzpomeňme expozici v rodném domě Josefa Kajetána Tyla v Kutné Hoře nebo rodný dům Josefa Jungmanna v Hudlicích. U těchto objektů hraje velkou roli i přírodní rámeček, který je velice podstatný také u jednoho z nejnavštěvovanějších památníků vůbec – Památníku Karla Čapka ve Strži (Staré Hutě) u Dobříše. Ten doplňuje právě budovaná naučná stezka, připomínající místo spjaté s Čapkovými literárními díly, ale i zdejší přírodu a historii.

[1] Ze starší literatury např. A. Kováč, *Úvod do literárnej muzeologie*, Martin, Matica Slovenská 1982.

[2] Je starší literatury např. Jakub Pavel, *Výsledky péče o hudební památky od roku 1945*, ZPP 1960; Alexandr Buchner, *Ochrana hudebních archívů a nástrojů*, ZPP 1955, s. 146.

[3] S touto podskupinou souvisí speciální oblasti umělecké topografie, tzn. literární a hudební místopis.

[4] Sem bychom mohli zařadit i část sbírek Památníku Adolfa Kašpara v Lošticích na severozápadní Moravě. Malíř a grafik Adolf Kašpar (1877–1934) proslul jako ilustrátor zejména knih Boženy Němcové a Aloise Jiráska, a tak návštěva expozice poskytuje setkání s příběhy a literárními hrdiny knih obou spisovatelů.

[5] Obecně Karel Boženek, *Hudební muzeum*, in: *Slovník české hudební kultury*, Praha, Editio Supraphon 1977, s. 320-322.

[6] Hudební muzea existují v různých organizačních formách podle toho, na co je dán důraz, zda-li na osobnosti hudebníků, na interpretaci jejich děl nebo na hudební nástroje. Významné nástrojové sbírky nalezneme v *South Kensington (Victoria and Albert) Museum* a ve sbírce hudební fakulty univerzity v Oxfordu), v Německu sbírky v Berlíně nebo Lipsku, v Belgii

Musée instrumental du Conservatoire Royal de Musique v Bruselu, tj. nástrojové muzeum v královské konzervatoři, v Kodani *Musikhistorisk Museum*, ve Francii *Musée du Conservatoire de Musique* v Paříži, ve Vídni hudební nástroje v *Kunsthistorisches Museum* i v *Technisches Museum* (expozice stavby klavírů), ve Švýcarsku *Instrumenten-Abteilung des Historischen Museum* v Basileji atp.

[7] Příkladem budiž situace ve Vídni, kde nalezneme hned několik památníků věnovaných Ludwigu van Beethovenovi vedle památníků Josefa Haydna, Wolfganga Amadea Mozarta a dalších hudebníků. Nezřídka jde o nevelké prostory v měšťanských domech s několika příklady autentických předmětů, doplněných jednoduchým informačním systémem.

[8] Vladimír Helfert, *Hudební archiv Zemského muzea v Brně*, Věstník Moravského muzea zemského v Brně 1921, č. 1-3, s. 27; Týž, *Dotazník o hudebních památkách*, Věstník Moravského muzea zemského v Brně 1921, č. 1-3, s. 38; Týž, *Evidence hudebních památek*, Věstník Moravského muzea zemského v Brně 3, 1924, s. 30; Týž, *Pro soupis hudebních památek*, Časopis Matice moravské 49, 1925, s. 537; Týž, *Katalog výstavy hudebního archivu Zemského muzea*, Brno 1930. – K tradicím výzkumu hudby v brněnském muzeu např. Karel Vetterle, *Pět let hudebního archivu Zemského muzea moravského v Brně*, Věstník moravského muzea zemského v Brně 3, 1924, s. 24.

[9] Jan Racek, *Jak se zachraňují památky naší staré hudby*, Příloha Lidových novin 51, 1923, č. 315 (24. 12. 1923); Týž, *Organizace a vědecké poslání moderního hudebního archivu*, Zvláštní otisk z Časopisu Zemského muzea v Brně 30, Brno 1937; Týž, *Hudební archiv Zemského muzea v Brně*, Muzikologie 1, 1938, s. 145; Týž, *Zprávy o činnosti Zemského muzea v Brně v letech 1939 až 1947. Oddělení hudebně historické – Hudební archiv*, Časopis Zemského muzea v Brně 1, 1946, s. 22.

[10] Muzeum české hudby bylo zřízeno roku 1976 jako samostatná složka Národního muzea v Praze. Integruje někdejší Hudební

oddělení Národního muzea a samostatná muzea Bedřicha Smetany a Antonína Dvořáka, rozvíjející se původně na spolkové bázi. K tomu přibyly další cenné fondy po reorganizaci Památníku národního písemnictví. Tvoří je hudební archiv (oddělení rukopisů, notových tisků a ikonografie), knihovna s fonotékou a oddělení hudebních nástrojů, jež se prezentuje expozicí *Člověk – nástroj – hudba v objektu* v Karmelitská ulici č. 4/2 v Praze.

[11] Bohumír Štědroň, *O nutnosti uměnovědného, zvláště hudebního oddělení v muzeu*, Zprávy Muzea Vyškovska 78, září 1969, s. 33-38; Zbyněk Z. Stránský, *Hudba v regionálních muzeích*, Tamtéž, s. 26-32; M. Malý, *Music Museum*, Muzeologické sešity 4, 1972, s. 45-58.

[12] Základ muzejního fondu byl vytvořen smetanovskou výstavou v roce 1917; tento fond byl uchován v celistvosti díky Zdeňku Nejedlému a rozšířen o Smetanovu pozůstalost, zakoupenou československým státem. Tato materie byla svěřena do správy *Společnosti Bedřicha Smetany*, jejíž prioritou přitom byla stavba Smetanova pomníku.

[13] Poslední instalace (1998) efektně kombinuje originální artefakty a dokumenty s možností produkce hudebních ukázek. Srv. Olga Mojžíšová, *Muzeum Bedřicha Smetany – The Bedřich Smetana Museum (1926–2006)*. Publikace k výstavě, Praha, Muzeum Bedřicha Smetany NM 2006, 38 stran.

[14] Spravuje Regionální muzeum v Litomyšli; oproti Novákovu památníku ve Skutči – viz níže – je instalace pouhou fikcí, evokující dobu Smetanova narození (1824).

[15] Spravuje Moravské zemské muzeum v Brně, oddělení dějin hudby. První expozice zde vznikla v roce 1935 péčí *Hudebního archivu* Zemského muzea.

[16] Objekt náleží Nadaci Leoše Janáčka.

[17] Řada památníků zanikla po roce 1989 vinou restitucí

nemovitostí nebo nedostatkem finančních prostředků.

[18] Rekonstrukce proběhly v roce 1956 a v osmdesátých letech 20. století.

[19] Síň, prezentující památky na Beethovenův pobyt i umělecká beethoveniana (klavír, psací pult), zanikla s počátkem rekonstrukce hradeckého zámku v sedmdesátých letech 20. století.

[20] U některých osobností (Richard Wagner, Karl Ditters z Dittersdorfu) bychom byli jistě rádi, kdyby takové památníky vznikly ať už v rámci muzeí, nebo v instalovaných zámcích a hradech.

[21] Od roku 1954 jsou spravovány Národním muzeem v Praze; nejdůležitější je kodikologický popis vzácných tisků a zejména digitalizace starých tisků a jejich zpřístupnění veřejnosti. Petr Mašek – Helga Turková, *Zámecké, hradní a palácové knihovny v Čechách, na Moravě a ve Slezsku*, Praha, Národní muzeum 2004.

[22] Od roku 1966 vydává památník speciální literárněvědný sborník *Literární archiv*.

[23] Národní muzeum převzalo zámek ve Vrchotových Janovicích v roce 1957, v roce 1964 zde vznikla pamětní síň R. M. Rilka. Otto Janka – Helga Turková, *Rilke a Kraus a Vrchotovy Janovice. K připravované expozici knihovny Národního muzea*, MVP 20, 1982, s. 27-34.

[24] Jaroslav Vrchotka, *Muzeum knihy. Státní zámek ve Žďáře nad Sázavou, expozice knihovny Národního muzea v Praze, stručný průvodce*, Praha, NP 1965, leták; Týž, *20 let Muzea knihy ve Žďáře nad Sázavou*, MVP 16, 1978, s. 21-26.

[25] Vlastimil Květenický, *Literární muzea a památníky ve Východočeském kraji*, MVP 1, 1963, s. 205-212.

[26] Jiří Urbanec, *Památník Petra Bezruče jako experimentální*

muzejní expozice, Muzeologické sešity 2, 1970, s. 54-61.